

Fremmede i forvaltningen

Rakkestad og Orknøyene 1424/25

Foreigners in power

Rakkestad and the Orkneys 1424/25

Ian Peter Grohse

Førsteamanuensis i eldre historie ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi, UiT Norges arktiske universitet

Ph.d., 2014

ian.p.grohse@uit.no

Sammendrag

Erik av Pommerns regjeringstid (1389–1442) var preget av øvrighetsmotstand i både Norge og de norrøne oversjøiske provinsene. Historikere har tradisjonelt betraktet bondeuroen på 1420- og 1430-tallet som en reaksjon på kongens bruk av utenlandske menn i lokalforvaltningen. To av de tidligste eksemplene stammer fra Rakkestad (Østfold) og Orknøyene i 1424/25. Antagonistene i begge tilfeller – Herman Molteke i Rakkestad og David Menzies på Orknøyene – hadde utenlandske røtter, og motstanden mot disse fremstilles ofte som bevis for den utbredte skepsisen til fremmede i forvaltningen blant norske og norrøne lokalsamfunn i senmiddelalderen. Men bare kildene fra Orknøyene inneholder eksplisitte klagemål vedrørende fremmede menn i forvaltningen. Denne artikkelen forklarer forskjellen gjennom systematisk sammenligning av klager, antagonister og aksjonister i de to tilfellene. Det hevdes at Orknøyene, en autonom provins med egen politisk-representativ talemyndighet, hadde autoriteten til å legge frem nye restriktive krav angående fremmede ombudsmenn i direkte samhandling med kronen. Rakkestad var derimot underlagt den intermediaære autoriteten til det norske riksrådet, som representerte norske bønders interesser og brukte misnøyen som basis for sin politikk å begrense utlendingers tilgang til riket i senere tiår.

Nøkkelord

Erik av Pommern, utenlandske menn, innvandring, riksråd, bondemotstand

Abstract

The reign of King Eric III (1389–1442) was marred by conflicts between peasant communities and royal officials in both mainland Norway and the Norse overseas provinces. Scholars have traditionally explained popular unrest in the 1420s and 1430s as a direct reaction to the crown's employment of foreign administrators. Two of the earliest and best-documented examples stem from the Eastern Norwegian community of Rakkestad (Østfold) and the island community of Orkney in 1424/25. The targets in both cases – Herman Molteke in Rakkestad and David Menzies in Orkney – had foreign origins, and historians have often treated peasants' aversion to them as evidence for anti-foreign sentiment in the Norwegian realm in the late Middle Ages. However, sources from only one of the two cases – Orkney – include explicit grievances concerning foreigners in office. In this article, the author seeks to explain the discrepancy through a comparison of complaints, antagonists and activists in the two cases. It is argued that Orkney, an autonomous province with its own representative body, had sufficient agency to submit new immigration regulation proposals in direct negotiations with the crown. By contrast, Rakkestad was subject to the intermediary authority of the Norwegian council, which represented the interests of Norway's peasantry and used complaints as a premise for new regulatory policies in later decades.

Keywords

Peasant unrest, Eric of Pomerania, foreigners, immigration, Council of the Realm

Omkring år 1424 utformet medlemmer av Orknøyenes lokalkommunale elite et klagebrev mot kong Erik av Pommerns skotskfødte fogd, David Menzies av Weem. Brevets 35 artikler forteller om Davids ondskap og lovbrudd og sies å representere den engstelige stemmen til «alt landit i orknø». ¹ Blant anklagene leser man om Davids introduksjon av «vthlænst folk» og fornektelse av landets «lag og dom», samt prøvelsene til «godhe mæn i landit» og andre som var «inborin her i landit». Ankemålene innvarslet lokale litens skriftlige appell, skrevet ca. ett år senere, til dronning Filippa, om økt lokalselvstyre og regulering av fremmede menn i forvaltningen. ² Klagene og kravene er gjenkjennelig i diplomer fra det norske fastlandet, hvor reservasjonen av len og embeter for innfødte eller inngiftede nordmenn var blant de mest konsekvente kravene som riksrådet stilte unionskongedømmet på 1400- og det tidlige 1500-tallet. ³ Historikere ser også sammenhenger mellom riksrådets politikk og spenningen mellom bondeallmuen og fremmede menn i lokalforvaltningen, noe som utartet til bondeuro og væpnet opprør, særlig i Oslofjordområdet, i 1420-40 og 1490-1540-årene. ⁴

Forskere har påpekt paralleller mellom lokalsamfunnet på Orknøyenes oppgjør med deres skotskfødte fogds vanstyre og bondeallmuen i Rakkestads (Skaun) konflikt med deres tyskættede fogd, Herman Molteke, i 1424/25. ⁵ Likhetsstrekkene er iøynefallende. Klagebrevene ble skrevet nesten samtidig av den lokalkommunale eliten, og rettet seg mot Erik av Pommerns tyranniske embetsmenn og siktet mot å frata dem styringsmakt i lokalsamfunnet. Bak likhetene finnes det imidlertid én påfallende diskrepans: Mens spenning mellom innenlandske og utenlandske menn er et sentralt motiv i klagebrevene fra Orknøyene, er eksplisitte referanser til slike motsetninger fraværende i de tre bevarte supplikkene fra Rakkestad. ⁶ Spørsmålet er om dette gjenspeiler ulike *grunnmotiver* for øvrighetsoppgjør eller ulike *måter* lokalsamfunnene uttrykte kritikk og krav på.

I det følgende vil jeg sammenligne konfliktene på Orknøyene og i Rakkestad. ⁷ Målet er å forstå hvilken rolle skepsis til fremmede i forvaltningen spilte i lokalsamfunnenes oppgjør med kongemaktens styringsmenn. Tilnærmingen vil være tredelt: Den første delen tar for seg tidligere forskning om disse og andre konflikter mellom bønder og øvrigheten på tidlig 1400-tall. Dernest skal klagebrevene analyseres med henblikk på likhetene/ulikhetene mellom klagemålene, antagonistene og aksjonistene. Den siste delen drøfter konfliktene i deres respektive lokale og rikspolitiske kontekster, og sikter mot å identifisere forhold som enten la til rette for eller forhindret artikuleringen av restriktiv politikk overfor fremmede. Jeg skal hevde at Orknøyene hadde større politisk-representativ autonomi enn lokalsamfunn på fastlandet, som var del av et større stendersamfunn der riksrådet utøvde sanksjonsmyndighet i storpolitiske saker vedrørende kongens fremmede forvaltningsmenn. Orknøyenes status som eget *land* ga lokale liten en særskilt stilling som politisk representasjonsorgan med myndighet til å påtale bredere spørsmål om innvandring og samfunnsforfatning.

1. DN II nr. 691. Se Clouston 1932: 241 ff.; Thomson 2008: 173 ff.; Crawford 2013: 61 f.; Imsen 2012; idem 2018: 163 ff.; Grohse 2014; idem 2017a: 121 ff., 203 ff., 234 ff.; idem 2017e: 417 ff.

2. DN VI nr. 423. Se Thomson 2008: 177; Imsen 2012: 9; Grohse 2017e: 421 ff.

3. Hamre 1971: 42 f., 71, 76; idem 1998: 74; Moseng et al. 1999: 258 ff., 357, 362, 381.

4. Koht 1926: 25 ff., 55 ff.; Hamre 1968: 100 ff.; idem 1971: 160 ff.; Imsen 1990a. Opprørene ses ofte som uttrykk for norsk nasjonalbevissthet, Benedictow 1987: 243 ff., 442 ff.; Moseng et al. 1999: 258 ff.; Opsahl 2014; idem 2017a; idem 2017b.

5. Hamre 1968: 85; Imsen 1990a: 82; idem, 2012: 9; Grohse 2017a: 124, 223 f. Konflikten er dokumentert i tre supplikker, skrevet av bondeallmuen, DN II nr. 680, 681, 683. Se f.eks. Sars 1887: 126 f.; Hasund 1934: 240 f.; Hamre 1968: 85 ff.; Lunde 1990: 85–89; Njåstad 2003: 101–105.

6. Grohse 2017d: 224 f.

7. Her anvendes forskjellsmetoden («method of difference») og vi ser etter sammenhengen mellom årsaks- og utfallsvariabler, se f.eks. Kjelstadli 1988.

Bondemotstand og fremmede forvaltningsmenn

Under Kalmarunionen ble et økende antall len og forvaltningsposter i Norge og de norske skattlandene delegert til fremmede menn.⁸ Regjeringsystemet som dronning Margrete iverksatte i 1397, og som kong Erik av Pommern utnyttet i senere tiår, har blitt beskrevet som «et fogdestyre under sentral kontroll».⁹ Kongens utenlandske tjenere, hvis lojalitet i første rekke stod til kronen, truet de politiske og økonomiske interessene til Norges innenlandske aristokrati, som under tidligere unionskonger hadde holdt de fleste len og embeter i landet.¹⁰ Den nye personalpolitikken brakte også lokalsamfunn under myndigheten til menn som ofte manglet kjennskap til eller respekt for norsk lov og forvaltningspraksiser. Erik Opsahl hevder at «[e]ssensen i norske bønders misnøye med den rådende forvaltningen i landet i seinmiddelalderen var imidlertid bruken av utenlandske menn i forvaltningsapparatet».¹¹ Det tydeligste uttrykket for det kom i 1436/37, da adelsmannen Amund Sigurdsson Bolt ledet et bondeopprør i Oslofjord-regionen og presset frem vedtak, sanksjonert av det norske riksrådet, som siktet mot å regulere utlendingers tilgang til verdslige og geistlige embeter.¹²

Tidligere konflikter i 1420-årene fremstilles ofte som forløpere til dette opprøret.¹³ Både Herman Molteke i Rakkestad og David Menzies på Orknøyene hadde utenlandske røtter, og det er ut ifra Opsahls teori nærliggende å tro at skepsis til fremmede også lå bak disse kommunenes oppgjør med øvrigheten. Jeg har tidligere reist spørsmål ved teorien og hevdet at bondeaksjonistene på 1400-tallet ofte krevde rettferdig styring uansett sine forvaltningsmenns opphav og riksrådets ønsker om å begrense utlendingers tilgang til riket og til styringen av det.¹⁴ Historikere har etter min oppfatning vært tilbøyelig til å projisere motivene fra enkelte tilfeller, i første rekke opprøret i 1436/37, på andre lokalkonflikter uten tilstrekkelig belegg for bønders fremmedfiendtlige holdninger. Har historikere altså mistolket grunnmotivene og siktemålene for stridene i 1420-årene? For å kunne svare på det skal vi først se på omtalen av konfliktene i tidligere forskning og innledningsvis påpeke sammenhenger mellom disse og senere strider som munnet ut i økt regulering av fremmede i forvaltningen.

Historikere på 1800- og tidlig 1900-tall så «naturlige» sammenhenger mellom mennenes opphav, oppførsel og mottakelse hos bondeallmuen. Ludvig Daae, Ernst Sars og Halvdan Koht med flere skildret Herman Molteke som en eksponent for de «typisk» tyranniske styringsvanene i datidens Danmark og Tyskland. Daae påstod at «her opførte han sig ganske saaledes, som den meklenburgske Adel var vant til at gjøre i sit Hjemland».¹⁵ Sars hevdet at danske og tyske embetsmenn var «opdraget i Bondetyranniets Sedvaner og savnede tilbørlig Kjendskab til eller tilbørlig Respekt for Lands Lov og Ret».¹⁶ Og for Koht var Herman «ein

8. Holmsen 1977: 354 ff.; Hamre 1968: 75 ff., 82 ff.; Imsen & Sandnes 1977: 330 ff.; Albrechtsen 1997: 24 f., 135, 182; Opsahl 2003: 138 ff.; Moseng et al. 1999: 329 ff. Lignende utviklinger kan observeres i Sverige og Danmark, se Schück 2003: 687, 688 f.; Olesen 2003: 731.

9. Imsen & Sandnes 1977: 330.

10. Benedictow 1987: 442; Moseng et al. 1999: 331 f.

11. Opsahl 2014: 16.

12. Daae 1877; Storm 1892; Koht 1926: 29 ff.; Hamre 1968: 107 ff.; Imsen 1990a: 143 ff.; Njåstad 2003: 105 ff.; Opsahl 2003: 158; Moseng et al. 1999: 336 ff.

13. Sars 1887: 124 ff.; Hasund 1934: 240 ff.; Koht 1926: 26 ff.; Hamre 1968: 85 ff.; Imsen & Sandnes 1977: 359 ff.; Imsen 1990a; idem 1998: 91 f.; Opsahl 2003: 157 f. I 1422 klaget allmuen i Jämtland over at fogd Jusse Eriksson oppebar tunge skatter og bøter, DN XIV, nr. 36. Koht påpekte at Jusse var dansk, Koht 1926: 26. En referanse til «lagh ok reth i millom effther then gamble lagbok» kan tyde på spenningen mellom det lovlydige lokalsamfunnet og den lovstridige utlendingen. I 1424 klaget bønder i Tunsberg len over ulovlige pålegg og bøter, DN I, nr. 696; Hamre 1968: 85. Tingsvitnet krever at allmuen behandles «reet eftir þui sëm Norigis logbok vtuisar», selv om lensinnehaveren, Eindrid Erlendsson, var norsk.

14. Grohse 2017d: 223 f.

15. Daae 1877: 74.

16. Sars 1887: 125. Jf. Storm 1892: 105 f.

innflutt tysk adelsmann» hvis vanstyre skyldtes den «lærdom dei [utenlandske menn] tok ifrå endå meir feudale land, ifrå Danmark og Tyskland».¹⁷ Også David Menzies anklages for å ha importert skotsk voldsherredømme til det fredsommelige norrøne samfunnet på Orknøyene. J. Storer Clouston mente at David i seg selv så «the same authority as a Scottish sheriff [...] and he used this authority quite regardless of whether it accorded with the Norse law and the customs of the country».¹⁸ Davids vanstyre skyldtes både hans personlige griskhet og den «form of tyranny» han arvet fra sitt skotske hjemland:

The qualities which have made Scotsmen, as the story relates, «heads of departments» in every land in which they have settled, were developed by a very severe species of competition. In bygone centuries the other competitors were also Scotsmen, and the noblemen and gentlemen who held their own were not as a rule those who were handicapped by a tendency to be over-scrupulous.¹⁹

For disse historikerne legemliggjorde Herman og David en utenlandsk despotisme som stred mot tradisjonelle norske krav om rettferdighet. Grunntanken bygger imidlertid mer på formodning enn bevis. Det finnes ingen kildeopplysninger om Hermans personlige opphav eller bedrifter før han opptrer i norske kilder.²⁰ Også Davids profesjonelle bakgrunn i Skottland er ukjent.²¹ Videre fremstår den påståtte kontrasten mellom «norsk rettferdighet» og «utenlandsk tyranni» som vag fordi historikerne som forfektet dette, ikke konkretiserte hvilke trekk som utgjorde et spesifikt tysk, dansk eller skotsk hardstyre.

Styringsmenns «medfødte» egenskaper spiller en underordnet rolle i nyere forskning, som legger mer vekt på strukturelle motsetninger. Som Opsahl påpeker, er det ofte vanskelig å avgjøre hvorfor enkelte menn opptrådte hardt i norsk forvaltning.²² Det kan riktignok skyldes det harde regimet overfor bønder i deres hjemland, men kan også forklares med at de var ivrige etter å få mest mulig ut av sine len i sin korte tjenestetid i Norge, samt deres manglende kjennskap til norsk lov og forvaltningspraksiser. Dette må ses i sammenheng med «føydaliseringen» av norsk forvaltning under dronning Margrete og kong Erik, som ga sine utvalgte – og, for Norges vedkommende, ukjente – menn tilgang til norske len og embeter. Ifølge Steinar Imsen gjenspeiler bondeuro på tidlig 1400-tall en dissonans mellom eldre og nyere forvaltningsmønstre eller «-kulturer».²³ Spenningsforholdet bonde–øvrighet var ikke nasjonalitetsbetinget, men «kulturbetinget, det vil si at utlendingenes oppfatning og praktisering av øvrighetsrollen har kollidert med norsk tradisjon».²⁴ Den ene «kulturen» bygget på bondekommunalt selvstyre, mens den andre grodde ut av det nye lensvesenet, som tilskrev kongens lensherrer og fogder mer ubetinget myndighet over lokalforvaltningen. «Motstanden mot Erik av Pommerns dominale unionsmonarki», konkluderer han, «kan således sies å ha artet seg, politisk sett, som en kommunalistisk reaksjon med patriotiske overtoner mot den nye nordiske føydalisme».²⁵ Imsen speiler i den forstand Kohts påstand om føydalismens uforenlighet med norsk sedvane. Forskjellen ligger imidlertid i sistnevntes skildring av individer som føydale av herkomst, og førstnevntes fokus på endringer i Norges styrings-

17. Koht 1926: 26. Jf. Hasund 1934: 240.

18. Clouston 1932: 242.

19. Ibid. Jf. Thomson 2008: 178; Imsen 2012: 11.

20. Grohse 2017c: 225.

21. Thomson 2008: 173.

22. Opsahl 2003: 156 f.

23. Imsen 1998: 103.

24. Imsen 1990a: 82.

25. Imsen 1998: 103. Jf. Koht 1926: 26.

kultur: Uansett opphav og tidligere erfaring var kronens lojale forvaltere tilbøyelig til å styre i tråd med den nye føydale, og på bekostning av den eldre kommunale kulturen.²⁶

Bønder bar mye av byrden av – men var ikke alene i – denne kulturkrasjen. Magne Njåstad hevder at motstand under kong Eriks regime gjenspeilte en forening av bøndenes og den tradisjonelle elitens interesser: De første klaget over regimets skattekrav og hardstyre, og de siste over å ha blitt erstattet av fremmede konkurrenter. Symbiosen ga seg utslag i et felles fiendebilde: «Å kjempe mot de fremmede fogder var å kjempe for den gamle samfunnsorden, og det var en samfunnsorden hvor de lokale elitene hadde sentrale posisjoner i den lokale forvaltningen.»²⁷ Teorien forklarer senere bondeopprør og deres ringvirkninger på 1430-tallet, der «utlendingen» ble til en politisk abstraksjon som trengte inn i rikspolitikken og ga næring til aristokratiets nye restriktive krav vedrørende fremmede menn.

Eldre lovgivning fra kong Håkon Vs tid skulle riktignok begrense utlendingers tilgang til «huss sylsur rada, ædr nokot ifuirbodh [*styringsmakt*] ifuir Noregs konongs þægna», men bestemmelsene ble praktisk talt forglemt og aldri stadfestet under unionskongene på 1300- og tidlig på 1400-tallet.²⁸ Unionsbrevene fra 1397 inneholder ingen konkrete bestemmelser om å reservere len eller embeter for innenlandske menn.²⁹ Det var først i kjølvannet av Bolt-opprøret i 1436/37 at aristokratiet, med bøndenes støtte, brakte spørsmålet rundt fremmede i forvaltningen tilbake på den politiske dagsordenen. I våpenhvilen mellom opprørslederne og riksrådet fra 23. juni ble det bestemt at «danskæ mæn» måtte forlate Norge innen 29. juli, unntatt to navngitte individer, samt at «riddæræskapet thienæ ok skellighe [a]ruingæs mæn skulæ bliuæ fri j rigith Norghe swa wæl som jnbornæ mæn ææ mædhan the faræ mæder skielligheit».³⁰ I den endelige fredsavtalen mellom rådet og opprørerne fra 18. februar 1437 ble det bestemt at rådet ville henstille kongen til å «huarken skipæ edher sæte j Norighes rike nokra vtlendzska waldz men, huarken andelighe eder weraldzligæ».³¹ Reisingen hadde fått bred oppslutning hos bønder i andre regioner, og kravene som ble satt ved forliksmøtet, sies å ha fått «samthyycker vppa allom varom thingom j Norighe» ettersom bønder «wiliom [...] aldriigh offtare jn haffua till waldz men ffore then stora orett oc thunga, som the haffua giort klostrom oc kirkiom, lærdhom oc leiktom j Norigh».³²

Opprørslederne og riksrådets rådslagning med bønder belyser bøndenes deltakelse i riks-politiske prosesser. Njåstad hevder at øvrighetsmotstand i senmiddelalderen «var hele bygdesamfunnets sak og sanksjonert av eliten»,³³ og Opsahl konstaterer at bønder på 1400-tallet hadde «the ability and will to consider and formulate their political interests and to act politically according to these interests».³⁴ Ved å medvirke i aristokratiets interne konflikter ble bønder innlemmet i et gjensidig fordelaktig klientsystem – det som Øystein Rian beskriver som «det norske systemet».³⁵ Som riksrådsmedlemmer kunne bønders aristokratiske

26. Opsahl 2003: 140 ff.; idem 2017a: 97 ff.

27. Njåstad 2003: 120.

28. DN I nr. 156. Det var en utvidelse av kongens skipan om formynderstyre fra 1302, hvor det stipuleres at «enga skule þeir oc utlendzska men in lata dregazt i landet medan konongr er umegd», NgL III nr. 14. Se Holmsen 1977: 317; Albrechtsen 1997: 50. Monarkene var dog klar over motstanden utenlandske forvaltere kunne møte i Norge. I 1405 skrev dronning Margrete at nordmenn ville motstå hennes kandidat til å forvalte landets segl fordi «han er en wtlæntsch man oc star fast vpa thet, som kronen hauer ræt til», NgL 2r I, nr. 37, se Opsahl 2003: 139 f.

29. NgL 2r I nr. 21, 22.

30. DN III nr. 733.

31. DN II nr. 727.

32. Ibid.

33. Njåstad 2003: 144.

34. Opsahl 2008: 168.

35. Rian 2004. Jf. Opsahl 2008: 175.

patroner fremme allmuens petisjoner ved større riksforsamlinger, og det er derfor rimelig å betrakte kravene angående fremmede menn som uttrykk for både aristokratiets og bøndernes vilje. Betingelsene ble tatt inn i senere forfatningsdokumenter, der unionskonger fra 1449 og fremover som del av sine håndfestninger måtte avlegge ed om å forbeholde norske len og embeter innfødte eller inngiftede nordmenn.³⁶

Man finner lignende eksempler i Sverige, hvor allmuens forvaltningskritikk ble innlemmet i aristokratiets restriktive programmer vedrørende fremmede menn. I riksrådets oppsigelsesbrev til kong Erik fra 16. august 1434, som ble utstedt under tvang fra opprørsleder Engelbrekt Engelbrektsson med støtte fra «allom Sweriges almogha», finner man for eksempel utelukkende klager over «allom oskælikom skattom, thunga oc mangfallom oræt» som oppstod under kongens regime.³⁷ Beskyldningene befinner seg også i riksrådets underretningsbrev (sirkulasjonsbrev) til dets norske motpart fra 12. september, hvor det klages om den «thunga oc oræt som han [Erik] oc hans foghata hafua vppa laght» og hevder at «[m]enogha allmoghan hafuir han forarmat medh oplichtelighom skat oc trældom».³⁸ Men der oppsigelsesbrevet fortiet spenninger mellom innen- og utenlandske menn, påpekes her at kongen også skulle ha «styra oc radha medh inlænskom oc inføddom mannom oc ey medh vtlænskom mannom».³⁹ For Sveriges – og Norges – aristokrati var vanstyre og bruken av utenlandske menn i forvaltningen to sider av samme sak.

Ifølge Opsahl kan misnøyen med fremmede forvaltningsmenn ses i sammenheng med fremveksten av norsk nasjonal bevissthet. I stormenns brev til bondeallmuen på 1430- og 1440-tallet ble den gemene mann oppmuntret til politisk handling gjennom patriotiske og symbolladede allusjoner til land, folk og forfedre.⁴⁰ Jeg hevder derimot at nasjonalisme i høyere grad må differensieres fra fremmedfrykt: Konseptene er ofte sammenfallende, men ikke gjensidig forutsettende.⁴¹ Videre har jeg funnet lite direkte bevis for fremmedfiendtlige motiver i de fleste motstandsaksjoner på 1400-tallet; enkelte handlet sågar om spenning mellom bønder og norske forvaltningsmenn, noe som tyder på strukturelle heller enn nasjonalkulturelle motsetninger.⁴² Slutningen bygger i første rekke på nærmere gransking av bønders egne klagemål, betraktet for seg, som ofte mangler eksplisitte referanser til forvaltningsmennenes bakgrunn.⁴³ Sett i en bredere kontekst er det likevel rimelig å spekulere rundt latent urolighet vedrørende fogders og lensherrers opphav. Allmuens oppgjør med Herman Moltekes styring i 1424/25 fant sted i den samme regionen (Østfold) som det fremmedfiendtlige opprøret i 1436/37, og minst én av aksjonistene fra det første medvirket i det siste.⁴⁴ Spørsmålet er hvorfor supplikkene fra den tidligere konflikten er tause om fogdens opphav. Bøndene følte seg åpenbart bemyndiget til å ytre kritikk av fogdens styringsvaner. Videre er det innlysende at andre lokalsamfunn var villig til å fremme konkrete krav vedrørende utenlandske menn: Den samtidige konflikten på Orknøyene gir uttrykk for det. Gjennom en nærmere sammenligning av disse tilfellene skal jeg i det følgende se etter variabler som kan forklare forskjellen.

36. NgL 2r II nr. 3; *ibid.* nr. 5; NgL 2r III nr. 1; NgL 2r IV nr. 3, 86.

37. ST 3, 122. Se f.eks. Schück 1985; Hervik 2012: 266 ff.

38. DN 5, nr. 647.

39. *Ibid.*

40. Opsahl 2017b: 448 f.; DN XXI nr. 371; NgL 2 II nr. 3, app. 1. Jf. Grohse 2017d. Se også Hervik 2012: 272 ff.

41. Grohse 2017c: 397 ff.

42. Grohse 2017d: 232 f.

43. *Ibid.* 224 f.

44. DN III nr. 736. Se Njåstad 2003: 104.

Sammenligning – Rakkestad og Orknøyene

Klagemål

Ifølge Opsahl handlet bondemotstanden ikke om kategorisk xenofobi, men heller om et oppgjør med monarkiets bruk av menn uten forståelse eller respekt for landets lov og forvaltning.⁴⁵ Deres ignoranse eller likegyldighet kunne slå ut i voldsbruk, utenomrettslige straffer og urimelige skattekrav. Fogdene i de to tilfellene fra 1420-årene eksemplifiserte akkurat disse ondene. Både Herman Molteke og David Menzies ble anklaget for lovstridig fremferd og en generell forakt for bønders rettigheter. Supplikkene fra Rakkestad forteller at Herman gjestet bøndene med «oueruald», jaget bønder ut av lenet, fengslet en gravid kvinne og konfiskerte lokalbønders og sogneprestens gods.⁴⁶ Alt dette gjorde han «vten lagh æder dom». Mye av det samme finnes i klagebrevet mot David Menzies. Her er Davids arrestasjoner og beslaglegging av bønders og sjøfolks gods «uthan doom oc lagh» det hyppigst forekommende temaet.⁴⁷ Davids angrep mot rettssystemet nådde et klimaks da han fengslet lagmannen, ransaket hans hjem og kapell, og tok «lagbokena oc insiglit til sig hoc gjorde annan lagman hwilken som thok thet nødhog oppa sik».⁴⁸ Fogdens fremstøt mot norsk lov og lokale sedvaner er et sentralt tema i den tilsvarende appellen om forvaltningsreform fra 1425, som krever at

ingen dommer eller guvernør blant oss skal våge å introdusere noen nye lover, sedvaner eller nye konstitusjoner, men skal alltid være tvunget til å observere de gamle lovene satt av hans høyhet, kong Olav, og de gamle konstitusjonene og sedvanene, samt de kongelige brevene som blir sendt til oss som omtales hos oss som *litere iuris aut rectitudinis aut correctiue* [rettarbøter].⁴⁹

Lokalelitens henvisning til «nye lover» og «nye konstitusjoner» tyder på Davids bruk av skotske, fremfor norske, lover, og jeg har identifisert minst ett område hvor David appellerte til skotske arveprinsipper for å holde den prospektive jarlen på øyene, Vilhelm Sinclair, samt hans eiendommer under sin makt som verge.⁵⁰ Selv om supplikkene fra Rakkestad mangler opplysninger om Hermans bruk av utenlandsk lov, har historikere som tidligere nevnt hevdet at også hans håndtering av bondeallmuen gjenspeiler de undertrykkende styringspraksisene som var vanlige i datidens Tyskland og Danmark.

Lokalsamfunnet på Orknøyene artikulerte en sammenheng mellom Davids oppførsel og hans utenlandske bakgrunn og forbindelser. Klagebrevet forteller at «dauid førde in vthlænst folk ther storliga fortrykte almoghan i landit badhe tha wi ræt sculdum sitia ok ællers oc storliga forgæste almoghan oc giordo mykit fortreet oc stoor schada i landit». Videre «sænde han vtæncka mæn af kattenæs» til å ransake lagmannens gård. Han viste også lite omsorg for bygdefolket på Ronaldsay, som stadig ble angrepet av «willeschotta [som] komo swa marghe thil them oc giordo them stoor skade oppa there gotz maat oc dryk oc mykit annat fortreet».⁵¹ Davids menn (og andre skotter) kontrasteres gjennomgående med «the

45. Opsahl 2003: 200.

46. DN II nr. 680, 681, 683.

47. Ibid. nr. 691.

48. Ibid. Se Imsen 2012: 17.

49. DN VI nr. 423: «quatinus nullus inter nos iudex seu gubernator aliqua noua iura consuetudines seu constitutiones nouellas quouismodo inducere presumat sed iura antiqua serenissimi regis Olaui approbate constitutiones et consuetudines antique necnon litere regales nobis misse que wlgo litere iuris aut rectitudinis aut correctiue dicuntur inter nos irrifragibilter teneantur.»

50. Grohse 2014; idem 2017a: 202 ff.

51. DN II nr. 691. Om «ville-skottenes» opphav, se Grohse 2017a: 182; idem 2017b: 280 f.

godo mæn her i landet waro fødde». ⁵² De rettskonservative fordringene fra 1425 innledes også ved å forklare at «vi, deres noble verdighets tjenere, har svært ofte vært urettmessig overbåret av fremmede menn (*alienigenae*) som har vært oppnevnt som guvernører i våre affærer, og dermed lidd utallige tap, indignasjoner og skam». ⁵³ Kjernekonflikten lå således ikke bare i de fremmede lovene, men også de fremmede mennene som praktiserte dem.

Supplikkene fra Rakkestad tier om Hermans utenlandske bakgrunn. Bøndene forklarte at de «ey vilium [Herman] til fugut hafua», og ba kongen om å «skipen os ein annen fughut honom vilium vy eingheleides hafua verdhe af os huot gudh vil ok yder nadh». I 1425 takket de kongen for «fleire adre godhe fugudhe sem vy kunnom nv ey nemne som sek hafua skipat som godhe fugudhe», og gjentar appellen om å «skipen os ein annen fughut sem yder nadh til seghir ok os vil halde vider lagh ok ret ok vilium vy göra honom alt þet os byr honom at göra af ydre vegne». Essensen i allmuens petisjon er altså at den nye ombudsmannen skulle styre dem med lov og rett (og selvfølgelig ikke hete Herman Molteke). Forfatterne alluderte til det nasjonale aspektet ved å tilføye at «þetta vilium vy beuise meder monghom godhom monnom j Noreghe at han hafuer sua giort», ⁵⁴ men det er også logisk at kongen i Danmark skulle kunne bekrefte ankemålene gjennom vitnesbyrdet av folk som var nærmere kjent med norske forhold. Selv om bøndene hadde anledning til det, presiserte de ingen ønsker om den eventuelle nye fogdens opphav.

Antagonistene

Kravet om økt regulering av utenlandske forvaltere på Orknøyene, og mangelen av slike fordringer i Rakkestad, kan sies å være hovedforskjellen i denne sammenligningen. Hva kan forklare denne forskjellen? Én mulig tilnærming kan være å se på David Menzies' og Herman Moltekes respektive livsløp og maktgrunnlag, og dermed identifisere elementer som gjorde den ene fogden mer fremmed enn den andre. Men her finner man flere likheter enn forskjeller. Begge kom i berøring med lokalsamfunnene gjennom giftermål i fornemme adelslekter. David Menzies giftet seg med Marjory, søsteren til Henrik II Sinclair, jarl av Orknøyene, som i 1416 oppnevnte David til «special tutoure testamentare» (verge) for jarlens arvinger, derunder hans utpekte etterfølger Vilhelm, samt «special gouvernoure of alle thaire men, landis, rentis, possessions and muble gudis in Orkynnay». ⁵⁵ Herman Molteke fulgte et lignende mønster da han kom til Østfold. Man vet ikke akkurat hvor han stammet fra, men han tilhørte en tysk-svensk lavadelsslekt, ankom sannsynligvis Norge i voksen alder og giftet seg med Borghild, datteren og arvingen til riksrådsmedlem og sselmannen i Borgarsyssel, Amund Berdorsson Bolt, en gang før 1413. ⁵⁶ I en kunngjøring fra 1422 forkynner Herman å ha oppebåret sin hustrus arv, med hennes samtykke, i og rundt Borgesysselen. ⁵⁷ Begge menn kom således i besittelse av jordegods i sine respektive områder.

Måten de fikk offentlig styringsmakt på, var trolig også lik, selv om skotten synes å ha kommet seg frem i større grad med knep og voldsbruk. Davids ombud begrenset seg i

52. DN II nr. 691.

53. DN VI nr. 423: «per alienigenas in nostros gubernatores constitutos fuimus nimisiuste suppressi dampna innumera contumelias et obprobria sustinentes.» Se Grohse 2017a: 208 ff.

54. DN II nr. 683.

55. Grohse 2014: 241; idem 2017a: 205 ff.; Thomson 2008: 173; Crawford 2013: 249.

56. Lunde 1990: 85; Njåstad 2003: 102; Norseng 2005: 227.

57. DN XXI nr. 292.

utgangspunktet til Sinclair-slektens private eiendommer og innbefattet ingen offentlig forvaltningsmyndighet.⁵⁸ Klagebrevet tydeliggjør at han raskt tilsidesatte innskrenkningene ved å kreve offentlige inntekter og utøve myndighet i rettshandlinger.⁵⁹ Kongen og dronningen var trolig uvitende om Davids forbrytelser da de i 1423 tildelte ham myndighet over «thet ierledøme oc land Orknøy», det vil si det høyeste «æmbede ok forestand» i lokaloffentlig liv.⁶⁰ Skillet mellom hans ansvar for jarleslektens privatgods og jarledømmets offentlige forvaltningsmandat er vanskelig å fastslå, noe som kommer frem i både hans investiturbrev og lokalsamfunnets klagebrev.⁶¹

Akkurat når og på hvilket grunnlag Herman kom i kong Eriks tjeneste er uvisst, men hans giftermål var trolig springbrettet for hans politiske karriere.⁶² Han blir omtalt vekselvis som kongens «fuguthom» og «vmbods man» i allmuens supplikker.⁶³ Ifølge Aage Lunde kan de terminologiske variasjonene leses som bevis på den lokale befolkningens usikkerhet rundt Hermans ombud.⁶⁴ Den eneste nevneverdige forskjell mellom de to fogdene er deres senere skjebner. Lokal motstand tvang begge menn til å forlate sine respektive samfunn: Herman ble presset ut ved fysisk vold i 1424 og David gjennom mer indirekte motstand i 1423. Mens David aldri satte fot på øyene etter 1423,⁶⁵ kom Herman tilbake til Rakkestad i 1425, og man finner spor av ham og hans arvinger i Borgesyssel i en rekke diplomer i årene etter konflikten.⁶⁶

Det kan hende at Herman ikke ble betraktet som fremmed fra et juridisk-sedvanemessig perspektiv. I senmiddelalderens Norge ble inngiftede menn behandlet på samme måte som sine innfødte motparter.⁶⁷ Den svenskfødte Jon Marteinsson, for eksempel, slo røtter i Norge gjennom sitt ekteskap til Agnes Sigurdsdatter av Suderheim og Giske, og oppnådde politisk posisjon som medlem av det norske riksrådet.⁶⁸ Mye av det samme kan sies om Herman Molteke, selv om han aldri oppnådde den samme statusen i det norske riksaristokratiet. Ifølge Njåstad var Herman så vel en «typisk representant» for de fremmede embetsmennene i kong Eriks forvaltningsapparat som en «norsk adelsmann» gjennom sitt giftermål.⁶⁹ Det betyr ikke at bøndenes subjektive holdninger var uvesentlige for deres reelle interaksjoner med den nye mannen i lokalstyringen, men det kan ha påvirket måten han omtales på i bøndenes formelle klagebrev. Også David Menzies kunne ha blitt betraktet som medlem av det lokale samfunnet på bakgrunn av hans ekteskap med orknøyjarlens søster. Det finnes riktignok ingen dokumentasjon som eksplisitt omtaler naturaliseringsprosessen på øyene, men det høye antallet av «gode menn» – det vil si fornemme jordeiere – med skotsk bakgrunn i brev materialet tyder på at også her kunne ekteskap være en vei til integrering.⁷⁰

58. Grohse 2014: 239.

59. Imsen 2012: 10; Grohse 2017a: 122.

60. DN II nr. 676. Se Grohse 2017a: 121, 125 f.

61. Grohse 2014: 239; idem 2017a: 122; Imsen 2012: 15 f.

62. Lunde 1990: 85; Njåstad 2003: 102; Norseng 2005: 232.

63. DN II nr. 680.

64. Lunde 1990: 84.

65. Thomson 2008: 177; Imsen 2012: 10–11, 17.

66. DN II nr. 697, 710, 916; DN V nr. 875; DN XXI nr. 344; Lunde 1990: 88; Norseng 2005: 266.

67. Opsahl 2003: 154 ff.; idem 2008: 171; Grohse 2017c: 222.

68. Opsahl 2003: 94; idem 1998.

69. Njåstad 2003: 102.

70. Clouston 1924/25: 12 f. Jf. Grohse 2017a: 231 ff.

Aksjonistene

Om ikke antagonistene kan forklare de ulike reaksjonene, kan kanskje aksjonistene det. Også her finner man noen paralleller. Motstanden i begge tilfeller var for det første kollektive handlinger. I klagebrevet mot David Menzies beskriver forfatterne ofte seg selv i førsteperson flertallsform («wi ræt sculdum»; «gauom wi»; «wi kunnom» osv.).⁷¹ Det gjelder også for brevene fra Rakkestad («þakkom vy»; «vy skulum»; «vy fateghe men» osv.).⁷² Prosopografiske undersøkelser viser også at aksjonistene i begge tilfeller var fornemme medlemmer av sine respektive lokalsamfunn som ofte fremtrer sammen i andre lokaloffentlige handlinger.⁷³ Njåstad konstaterer at aksjonistene i Rakkestad utgjorde «en lokal elite i en bred forstand av ordet» som i noen tilfeller deltok i andre felles aksjoner mot øvrigheten.⁷⁴ Imsen drar lignende slutninger i sin studie av aksjonistene på Orknøyene, ofte omtalt i klagebrevet og andre dokumenter som «gode mæn». Disse tilhørte «a local aristocracy» og «an old upper class».⁷⁵

Forskjellen lå imidlertid i lokalsamfunnenes medvirkning i det bredere rikspolitiske komplekset. Rakkestad lå i «stormsenteret» for unionsregimets forvaltningsreformer og var direkte eksponert for riksaristokratiets konkurranse med kongens utenlandske lensinnehavere.⁷⁶ Omkring år 1400 ble Borgarsyssel (Østfold), som tidligere lå under myndigheten til fornemme innenlandske ætter med omfattende gods i regionen, oppdelt i mindre len og overdratt til nye innehavere.⁷⁷ Omdisponeringen var et sentralt stridsmoment i Amund Sigurdsson Bolts opprør i 1436/37, og østfoldbønder, blant dem en aksjonist fra Rakkestad, ga sin støtte til den lokale adelsmannens program om å begrense utlendingers adgang til riket.⁷⁸ Forhandlingene om å reservere len og embeter for innenlandske menn foregikk i dette tilfellet under oppsyn av riksrådet, som hadde myndighet til å fremme lovendringsforslagene til kongemakten. Også i 1424/25 synes bondeallmuen i Rakkestad å ha bekjent seg til riksrådets politisk-representative og juridiske autoritet.⁷⁹ I supplikken fra 1425 ba bønder kongen om å «scriuen til ydart rikensens raad j Noreghe at Herman ok vy mathom koma fir reten».⁸⁰ Allmuen betraktet seg selv altså ikke bare som kongens undersåtter, underlagt unilateral jurisdiksjon, men også som medlemmer av en riksomfattende korporasjon med et aristokratisk riksråd som stod «fir reten».

Orknøyene var både sosialt og politisk adskilt fra det bredere rikspolitiske komplekset. I motsetning til Østfold er det lite som tyder på at allmuen på Orknøyene pleide regelmessig kontakt med det norske aristokratiet eller riksrådet.⁸¹ Mens allmuen i Rakkestad betraktet riksrådet som et mellomliggende politisk-representativt organ i konflikter mellom bønder og kongelige forvaltningsmenn, var den orknøyske kommunen (*civitas orchadensis*) et selvstendig organ, styrt av den lokale lagmannen i samarbeid med den innfødte eliten, med ansvar for både lokalfreden og samhandling med monarkiet.⁸² Det kommunale seglet

71. DN II nr. 691.

72. Ibid. nr. 680, 681, 683.

73. Njåstad 2003: 103 ff.; Imsen 2012: 17 ff.

74. Njåstad 2003: 105.

75. Imsen 2012: 20.

76. Imsen 1998: 103 ff. Idem 1990a: 84. Se også Storm 1892: 104 f.; Norseng 2005: 230 ff.

77. Bondeallmuen synes å ha vært bevisst på det siden de beskrev Rakkestad både som «skipreidho» og «len» i 1424/25, DN II nr. 680, 681, 683. Se Lunde 1990: 84.

78. Norseng 2005: 326; Opsahl 2017a: 106.

79. Imsen 1990a: 85. Se også Opsahl 2008.

80. DN II nr. 683.

81. Henrik I var den siste orknøyjarlen som deltok i rikspolitiske møter, Haug 1996: 216 f. Om deres skotske interesser, se f.eks. Thomson 2008: 192; Crawford 2013: 332 ff.; Grohse 2017a: 99 ff.

82. Imsen 1995: 257 ff.; idem 2012: 16 f., 22 f.; idem 2018: 163 ff.

(*sigillum comunitatis orcadie*), som var i lagmannens besittelse, ga uttrykk for kommunens umiddelbarhet overfor kongemakten.⁸³ Slike landskapssegl kjennes kun fra «skattlandene» utenfor det norske kjernelandet – Orknøyene, Hjalmland, Færøyene, Jemtland og Ragunda – og ga uttrykk for lokalsamfunnenes status som «mer eller mindre selvstyrte landskommuner».⁸⁴ Klagebrevet fra 1424 sies å representere den gemene mann i «alt landit i orknø», og begrepet «land» dukker opp i alt 39 ganger i dokumentet, ofte i forbindelse med de innfødte «godo mæn».⁸⁵ David Menzies' konfiskering av seglet fremstår som en av hans mest graverende misgjerninger ettersom han kunne «scriua ther vnder hwat han wilde».⁸⁶ Å berøve landet dets segl var å berøve det dets politisk-representative funksjon. På et tidspunkt mellom 1423 og 1425 kom lagmannen igjen i besittelse av seglet,⁸⁷ og satte det både på klagebrevet som kritiserer fremmede styringsmenn, og det senere appellbrevet til dronning Filippa, som krever restriksjoner mot utenlandske forvaltere.⁸⁸

Myndighet og migrasjon

Utfallsvariabelen i denne sammenligning er lokalsamfunnenes reaksjoner på fremmede fogder, mens den uavhengige variabelen er samfunnenes forhold til det øvrige rikspolitiske komplekset. Kan den siste variabelen forklare hvorfor spenninger mellom innen- og utenlandske menn ikke poengteres i supplikkene fra Rakkestad, men fremheves i dokumentene fra Orknøyene? Som alt nevnt har jeg postulert at misnøye med kongen og lensherrenes bruk av utenlandske menn ikke var den primære eller mest legitime basisen for offentlige klager.⁸⁹ Med tanke på senere konflikter (1436/37) og forfatningsreformer (1449 etc.), som ble støttet av norske bønder, er det imidlertid rimelig å anta at lokalsamfunnene i begge tilfeller var skeptiske til utlendinger i forvaltningen (selv om det ikke forklarer motstand *ipso facto*). Spørsmålet er hvordan de kunne artikulere sine bekymringer, hvis ikke gjennom direkte korrespondanser med kongen.

Njåstad og Opsahl hevder at bønder var aktive deltakere i rikspolitisk diskurs i senmiddelalderen, og videre at de kunne løfte frem bekymringer gjennom forhandlinger med riksrådet, som i sin tur kunne omsette disse i rikspolitiske krav og lovendringer.⁹⁰ Det er imidlertid viktig å skille mellom bønders egne klagebrev, artikulert av bondeallmuen, og rikskonstitusjonelle dokumenter, utarbeidet av riksrådet. Dette ikke fordi de var uavhengige av hverandre, men fordi de gjenspeiler en distinksjon mellom lokale og rikspolitiske sanksjonsmyndigheter. Regulering av fremmede i forvaltningen var et «storpolitisk» tema som krevde bred oppslutning for å kunne iverksettes på et vidt nasjonalt plan. Som landets representasjonsorgan hadde riksrådet særskilt myndighet når nye krav skulle omsettes i omfattende lovendringer: Rådet hadde en hånd med i alle skriftlige oppgjør med kongens bruk av utenlandske menn i norsk forvaltning i første halvdel av 1400-tallet.⁹¹

83. Imsen 1995: 260; idem 2012: 16 f., 22; Crawford 2015.

84. Imsen 2018: 173 f. Her trekkes det paralleller mellom Orknøyene og Jämtland. Om segl, se Imsen 1990b: 77. Jf. Trættemberg 1965: 264, som hevder at Frostatingsseglet og Gulatingsseglet var «landskapssegl», men Imsen påpeker at disse i egentligste forstand var «lagtingssegl».

85. DN II nr. 691.

86. Ibid.

87. Imsen 2018: 164.

88. DN II nr. 691; DN VI nr. 423.

89. Grohse 2017d: 232 ff.

90. Njåstad 2003; Opsahl 2008.

91. DN II nr. 727; DN III nr. 733; NgL 2r II nr. 3, 5.

Det finnes riktignok senere klagebrev fra allmuen som artikulere bekymringer om utenlandske forvaltningsmenn. I 1497 svarte for eksempel bønder i Sør-Gudbrandsdalen på kong Hans' henvendelse om hans embetsmenns oppførsel.⁹² I svaret forklarer de at «foguthe som slotzfogutheerne sende til os ther i læneth thee ero swmelega wtlenskæ men kwnne føgenth merke vtaff war lagh och sumlega wite inthet passe pa hware thet hafwer segh met fatika; taka kleen sak och leggæ them y stor sak och gøre sa læneth fatikth».⁹³ Det må påpekes at brevet samstemte med datidens lover vedrørende reservasjonen av offentlige embeter for innfødte og naturaliserte menn, lover som først ble utarbeidet av riksrådet i 1430-årene og vedtatt i kong Christian Is og kong Hans' håndfestningsbrev i henholdsvis 1449 og 1483.⁹⁴ Det fantes derimot ingen entydig og gjeldende politikk vedrørende utenlandske menn i 1424/25, og derfor intet aktuelt normativt grunnlag for å bruke Hermans opphav som legitimt argument for å avskjedige ham. Både i 1424 og 1492 henviste bønder til gjeldende lov, ikke subjektive holdninger, når de skrev til kongen: I det første tilfellet påpekte de fogdens urettferdige styre, og i det siste påpekte de fogdenes urettferdige styre samt bruken av fremmede, og derfor uskikkede, fogder.

Orknøyenes avstand til det bredere rikspolitiske komplekset kan forklare hvorfor allmuen følte seg berettiget til å fremme en selvstendig politikk angående utlendinger. I motsetning til bondekommuner i Norge, som samvirket med riksaristokratiet og ga næring til dets rikskonstitusjonelle program, hadde øybefolkningen ingen talspersoner som kunne omsette lokale klager på det rikspolitiske nivået. I stedet overtok den orknøyske kommune (*civitas orchadensis*) en rolle som lignet riksrådets, ved å utforme vedtak vedrørende fremmedes rolle i lokalforvaltningen. Denne nærmest suverene representasjonsfunksjonen gjorde at kommunen oppfattet seg selv som et eget «land», det vil si et politisk autonomt samfunn med egen kvasi-nasjonal forsamling. Clouston så paralleler mellom de «gode menn» på Orknøyene og «the nobility or, more especially, to the *riks radh* or state council composed of the nobility» i Norge, Danmark og Sverige.⁹⁵ I likhet med «rikissens monnom» i Norge,⁹⁶ sanksjonerte «the godo mæn» av Orknøyene, med lagmannen i spissen, nye krav overfor kongen.

At allmuen på Orknøyene handlet selvstendig i konflikter med utenlandske menn, er ikke unikt. Også på Island finner man eksempler på at den lokalrepresentative forsamlingen adresserte fremmedes rettigheter direkte med kongen, uten at riksrådet overtok en medierende rolle.⁹⁷ 1431 skrev allmuen at «onver vtlendzker men skyldi hier j landi vera upp fra mariumesso sidare kemr wtan þeirra hvsbændr eda þeir hofdi vorz vadvga herra bref firir sier at þeir mætti hier med riett vera».⁹⁸ Motstand mot unionsregimets forvaltning synes å ha vært et felles anliggende for bondesamfunn over hele riket, men det var først i de selvstyrende «landene» utenfor det norske kjernelandet at opposisjonen ble uttrykkelig knyttet til kampen mot «utlendingen». Det betyr ikke at bondesamfunn i Norge var mindre interesserte eller aktive i reguleringen av mobilitet, men heller at deres deltakelse i debatten på tidlig 1400-tall foregikk på riksnivået, hvor de ga næring til riksrådets konstitusjonelle fordringer. I hvor stor grad konklusjonen bekrefter eller strider mot Opsahls syn på bondeuro

92. Grohse 2017d: 231 f.

93. DN XXI nr. 674. Se Benedictow 1987: 244.

94. Ngl. 2r II nr. 3, 5; Ngl. 2r III nr. 1.

95. Clouston 1924/25: 11.

96. DN II nr. 727.

97. Grohse 2017e: 410 ff.; Þórhallsson & Kristinsson 2013.

98. DI IV nr. 506. Se Grohse 2017b: 414.

som del av et bredere nasjonalbevisst program, er vanskelig å svare på i dette begrensede bidraget.⁹⁹ Norske bønders selvoppfatning som medlemmer av et etnisk-kulturelt fellesskap, særegent og adskilt fra andre, kan ikke bevises på basis av de behandlede klageskriftene, og man er derfor nødt til å tolke dem i lys av aristokratiets uttalte nasjonale og innvandringskritiske fordringer. Om bondeaksjonisme i utgangspunktet var nasjonalt motivert og dermed operasjonalisert under tilspissede politiske situasjoner, eller om klager mot «utlendingen» snarere bør betraktes som formelaktige topoi konstruert av eliten, er et spørsmål som egger til videre debatt.

Litteratur

- Albrechtsen, E. (1997). *Fællesskabet bliver til: 1380-1536*, bd. 1 av *Danmark-Norge 1380-1814*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Þórhallsson, B., & Kristinnsson, Þ. (2013). Iceland's External Affairs from 1400 to the Reformation: Anglo-German Economic and Societal Shelter in a Danish Political Vacuum. *Stjórnsmál & Stjórnáslá*, 9(1), 113–137. <https://doi.org/10.13177/irpa.a.2013.9.1.6>
- Benedictow, O.J. (1987). *Fra rike til provins: 1448-1536*, bd. 5 i *Norges historie*. Oslo: Cappelen.
- Clouston, J.S. (1924/25). The 'Goodmen' & 'Hirdmen' of Orkney. *Proceedings of the Orkney Antiquarian Society*, 3, 9–19.
- Clouston, J.S. (1932). *A History of Orkney*. Kirkwall: W.R. Mackintosh.
- Crawford, B.E. (2015). Two Seals from Orkney: The 15th century Community Seal and a Seal Matrix Dating to c. AD 1300. I I. Baug, J. Larsen & S. Samset Mygland (red.), *Nordic Middle Ages – Artefacts, Landscapes and Society. Essays in Honour of Ingvild Øye on her 70th Birthday* (s. 105–117). Bergen: University of Bergen.
- Crawford, B.E. (2013). *The Northern Earldoms. Orkney and Caithness from AD 870 to 1470*. Edinburgh: Birlinn.
- Daae, L. (1877). Bidrag til Norges Historie i Aarene 1434–1443. *Historisk Tidsskrift*, 4, 62–108. *Diplomatarium Islandicum*. (1857-1972). København-Reykjavik.
- Diplomatarium Norvegicum*. (1849-1992). Oslo.
- Grohse, I.P. (2014). Tutor Testamentary – A Case of Guardianship in Late Norse Orkney. *Historisk tidsskrift*, 93(2), 217–241.
- Grohse, I.P. (2017a). *Frontiers for Peace in the Medieval North. The Norwegian-Scottish Frontier c.1260-1470*. Leiden: Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004343658>
- Grohse, I.P. (2017b). Late Medieval Viking: The MacDonald Raids on Orkney c.1461. I C. Cooijmans (red.), *Traversing the Inner Seas. Contacts and Continuity in and around Scotland, the Hebrides, and the North of Ireland* (s. 274–287). Edinburgh: Scottish Society for Northern Studies.
- Grohse, I.P. (2017c). Nation and Nativism in Medieval Scandinavia. A Workshop Introduction. *Frühmittelalterliche Studien*, 51, 389–405. <https://doi.org/10.1515/fmst>
- Grohse, I.P. (2017d). Nativism in Late Medieval Norway. Scrutinizing a Theory. *Scandinavian Journal of History*, 42(2), 219–244. <https://doi.org/10.1080/03468755.2017.1298014>
- Grohse, I.P. (2017e). Nativism in Extra-National Communities. Iceland and Orkney in the Late Middle Ages. *Frühmittelalterliche Studien*, 51, 407–426. <https://doi.org/10.1515/fmst>
- Hamre, L. (1968). *Norsk historie frå omlag 1400*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamre, L. (1971). *Norsk historie frå midten av 1400-åra til 1513*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Hamre, L. (1998). *Norsk politisk historie 1513–1537*. Oslo: Det Norske Samlaget.

99. Opsahl 2008; idem 2014. Se også Hervik 2012: 275.

- Hasund, Sigvald (1934). *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*. Bd. 3 *Tidsrummet 1280 til omkring 1500*. Oslo: Aschehoug.
- Haug, E. (1996). *Provincia Nidrosiensis i Margretes unions- og maktpolitikk*. Trondheim: NTNU.
- Hervik, F. (2012). *Nordisk politikk og europeiske ideer. En analyse av nordiske forfatningsdokumenter 1282-1449* (doktorgradsavhandling). UiB, Bergen.
- Holmsen, A. (1977 [1939]). *Norges historie fra de eldste tider til 1660*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Imsen, S. (1990a). Bondemotstand og statsutvikling i Norge ca. 1300 til ca. 1700. *Heimen*, 27(2), 79–95.
- Imsen, S. (1990b). *Norsk bondekommunalisme. Fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart 1: Middelalderen*. Trondheim: NTNU.
- Imsen, S. (1995). *Norsk bondekommunalisme. Fra Magnus Lagabøte til Kristian Kvart 2: Lydrike*. Trondheim: NTNU.
- Imsen, S. (1998). '...attj wthi act oc mening hade i hiel slagett alle ffogter oc lensmen oc siden reise menig man oc gaa al werden offuer...'. Unionsregimente og bondemotstand under Erik av Pommern. I K. Arstad (red.), *Konge, adel og opprør. Kalmarunionen 600 år* (s. 91–108). Oslo: Forsvarsmuseet.
- Imsen, S. (2012). The Country of Orkney and the Complaints against David Menzies. *New Orkney Antiquarian Journal*, 6, 9–33.
- Imsen, S. (2018). *Kongemakt og skattland. Den norske kongens rike utenfor Norge i middelalderen*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Imsen, S., & Sandnes, J. (1977). *Avfolkning og union: 1319-1448*, bd. 4 av *Norges historie*. Oslo: Cappelen.
- Kjelstadli, K. (1988). Nyttan av å sammenlikne. *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 5, 435–448.
- Koht, H. (1926). *Norsk bondereising*. Oslo: Aschehoug.
- Lunde, A. (1990). *Rakkestads historie. Bygdehistorien fra 1000 til 1840*, bd. 2. Rakkestad: Rakkestad kommune.
- Moseng, O.J., Opsahl, E., Pettersen, G.I., & Sandmo, E. (1999). *Norsk historie I. 750–1537*. Oslo: Tano Aschehoug..
- Njåstad, M. (2003). *Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca. 1300 – 1540* (doktorgradsavhandling). NTNU, Trondheim.
- Norges gamle Love. Anden Række*. (1904–1995). Oslo.
- Norseng, P.G. (2005). I Borgarsysle. I P.G. Norseng & S.G. Eliassen (red.), *Borgarsysle*, bd. 2, *Østfolds historie* (s. 12–334). Kragerø & Halden: Østfold kommune.
- Olesen, J. (2003). Inter-Scandinavian Relations. I K. Helle (red.), *Cambridge History of Scandinavia*, bd. I, *Prehistory to 1520* (s. 710–770). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/chol9780521472999.034>
- Opsahl, E. (1998). Hr. Jon Marteinsson til Sørumsund – en svenske med suksess i Norge. En aristokrats politiske og sosiale vilkår i Norge rundt år 1400. *Romerike historielags årbok*, 15, 191–214.
- Opsahl, E. (2003). Del I. 900–1537. I E. Opsahl, S. Sogner & K. Kjelstadli (red.), *I kongenes tid 900-1814*, bd. 1 av *Norsk innvandringshistorie* (s. 23–223). Oslo: Pax.
- Opsahl, E. (2008). Conflict and Alliance. The question of a national kingdom – political attitudes of Norwegian gentry and farmers in the Late Middle Ages. *Scandinavian Journal of History*, 33(2), 161–182. <https://doi.org/10.1080/03468750802022003>
- Opsahl, E. (2014). Fantet det et norsk fellesskap på 1400-tallet? *ARR. Idéhistorisk tidsskrift*, 26(1), 15–26.
- Opsahl, E. (2017a). Foreign envoys and resident Norwegians in the Late Middle Ages – a cultural clash? I S. Suppersberger Hamre (red.), *Foreigners and Outside Influences in Medieval Norway* (s. 97–110). Oxford: Archaeopress.

- Opsahl, E. (2017b). Norwegian Identity in the Late Middle Ages, Regnal or National? *Frühmittelalterliche Studien*, 51, 449–460. <https://doi.org/10.1515/fmst>
- Rian, Ø. (2004). Olav Engelbrektssons kamp for det norske system. I S. Supphellen (red.), *Nytt søkelys på Olav Engelbrektsson* (s. 91–102). Trondheim: Tapir Academic Press.
- Sars, E. (1887). *Udsigt over den norske Historie*, bd. 3–4. Christiania: Cammermeyer.
- Schück, H. (1985). Vadstena 16 augusti 1434. Till frågan om rikets råd under Erik av Pommern. *Historisk tidsskrift*, 105, 135–149.
- Schück, H. (2003). The Political System. I K. Helle (red.), *Cambridge History of Scandinavia*, bd. I, *Prehistory to 1520* (s. 677–709). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/chol9780521472999.033>
- Storm, G. (1892). Om Amund Sigurdsson Bolt og Urolighederne i det sydlige Norge 1436–38. *Historisk tidsskrift*, 12, 101–140.
- Sveriges traktater med främmande magter*. (1877–1934). Stockholm.
- Thomson, W.P.L. (2008). *The New History of Orkney*. Edinburgh: Birlinn.
- Trætteberg, H. (1965). Landskapssegl. I F. Hødnebo (red.), *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid*, bd. 10 (sp. 262–268). Oslo: Gyldendal.